ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

TANNARXNI HISOBINI BOSHQARISH VA OPTIMALLASHTIRISHDA MDH DAVLATLARI OLIMLARINING ILMIY YONDASHUVLAR

Toshimov Azizbek Hakimovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi assistenti

Murtazoyeva Shahrizoda Askarovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20074914

Anotatsiya

Ushbu maqolada tannarxni hisoblash, boshqarish va optimallashtirish masalalari MDH davlatlari olimlarining ilmiy yondashuvlari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda ishlab chiqarish xarajatlarini shakllantirish mexanizmlari, ularni nazorat qilish usullari hamda tannarxni pasaytirishga qaratilgan boshqaruv qarorlarining nazariy va amaliy jihatlari ko‘rib chiqiladi. MDH mamlakatlarida shakllangan ilmiy maktablar doirasida tannarx hisobining evolyutsiyasi, an’anaviy va zamonaviy yondashuvlar o‘rtasidagi farqlar ochib beriladi. Shuningdek, maqolada tannarxni boshqarishda normativ usul, kalkulyatsiya tizimlari va xarajatlarni tahlil qilish vositalarining samaradorligi baholanadi. Turli mualliflarning qarashlari solishtirilib, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi hamda amaliyot uchun eng maqbul yondashuvlar asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari korxonalarda tannarxni optimallashtirish orqali raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tannarx, xarajatlar hisobi, tannarxni boshqarish, optimallashtirish, kalkulyatsiya, normativ usul, xarajatlar tahlili, boshqaruv qarorlari, ishlab chiqarish samaradorligi, MDH ilmiy maktablari

Kirish

Tannarxni shakllantirish va uni samarali boshqarish masalasi zamonaviy korxona iqtisodiyotining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bozor munosabatlari sharoitida ishlab chiqarish xarajatlarini to‘g‘ri hisobga olish va ularni optimallashtirish korxonaning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan, tannarxni hisoblash va boshqarish bo‘yicha ilmiy yondashuvlar, xususan MDH davlatlari iqtisodchi olimlarining qarashlari muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

MDH ilmiy maktablarida tannarxni shakllantirish jarayoni asosan xarajatlarni tasniflash, kalkulyatsiya usullarini takomillashtirish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan bog‘liq holda o‘rganilgan. Biroq zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda ushbu yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqish, ularni xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, resurslardan samarali foydalanish, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va boshqaruv qarorlarini optimallashtirish masalalari dolzarbligicha qolmoqda.

Ushbu maqolada MDH davlatlari olimlarining tannarxni hisoblash va boshqarish bo‘yicha ilmiy qarashlari tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida an’anaviy va zamonaviy usullar o‘rtasidagi farqlar, ularning afzallik va kamchiliklari solishtiriladi hamda amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari baholanadi. Metodologik jihatdan taqqoslash va tizimli tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — tannarxni optimallashtirish jarayonida MDH ilmiy yondashuvlarining o‘rni va ahamiyatini aniqlash hamda korxona boshqaruvida samarali qarorlar qabul qilish uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

Tannarxni hisoblash va uni boshqarish masalasi iqtisodiy tahlil va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish tizimida markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Korxona faoliyatining moliyaviy natijasi bevosita xarajatlarning to‘g‘ri shakllantirilishi va ularning oqilona boshqarilishiga bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan,

MDH davlatlari iqtisodchi olimlarining ilmiy yondashuvlari tannarxni optimallashtirish nazariyasi va amaliyotida muhim o‘rin tutadi.

MDH iqtisodiy maktablarida tannarx tushunchasi ko‘pincha ishlab chiqarish jarayonida sarflanadigan resurslarning pul ifodasi sifatida talqin qilinadi. Ushbu yondashuvda asosiy e’tibor xarajatlarni iqtisodiy elementlar bo‘yicha tasniflash, ularni bevosita va bilvosita turlarga ajratish hamda kalkulyatsiya tizimini shakllantirishga qaratiladi. Rossiya, Ukraina va Belarus iqtisodchi olimlarining ishlarida tannarxni boshqarishning normativ va analitik usullari keng tahlil qilingan bo‘lib, ular ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy vosita sifatida ko‘rsatiladi.

Xususan, MDH ilmiy yondashuvlarida normativ usul muhim o‘rin egallaydi. Ushbu usulda xarajatlar oldindan belgilangan me’yorlar asosida rejalashtiriladi va haqiqiy xarajatlar bilan solishtiriladi. Natijada og‘ishlar aniqlanib, ularning sabablari tahlil qilinadi. Bu yondashuv korxonalarda ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlash imkonini beradi. Shu bilan birga, ayrim olimlar bu usulning qat’iy me’yorlarga bog‘liqligi zamonaviy bozor sharoitida moslashuvchanlikni cheklashi mumkinligini ham ta’kidlaydilar.

MDH mamlakatlari ilmiy adabiyotlarida kalkulyatsiya tizimlari ham chuqur o‘rganilgan. Jarayonli kalkulyatsiya, buyurtma asosidagi kalkulyatsiya va aralash usullar ishlab chiqarishning turli tarmoqlariga mos ravishda qo‘llaniladi. Masalan, ommaviy ishlab chiqarish sharoitida jarayonli kalkulyatsiya samarali bo‘lsa, individual buyurtmalar asosidagi ishlab chiqarishda buyurtma usuli ko‘proq qo‘llaniladi. Ushbu tizimlar tannarxni aniqroq hisoblash va xarajatlarni to‘g‘ri taqsimlash imkonini beradi.

Shuningdek, MDH olimlari tomonidan tannarxni boshqarishda tahliliy yondashuvlarning ahamiyati ham alohida ta’kidlanadi. Xarajatlarni faqat hisoblash emas, balki ularni shakllantiruvchi omillarni aniqlash va boshqarish tizimini ishlab chiqish muhim hisoblanadi. Bu jarayonda texnologik jarayonlar, mehnat unumdorligi, resurs narxlari va boshqaruv qarorlari asosiy ta’sir etuvchi omillar sifatida ko‘riladi. Tahliliy yondashuv korxona ichidagi zaif nuqtalarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi.

So‘nggi yillarda MDH iqtisodiy maktablarida tannarxni optimallashtirishda zamonaviy yondashuvlar ham rivojlanmoqda. Jumladan, faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash (ABC), strategik xarajatlar tahlili va raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalari dolzarblashib bormoqda. Bu yondashuvlar an’anaviy usullarga nisbatan xarajatlarni yanada aniqroq taqsimlash va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini beradi.

Biroq MDH ilmiy qarashlarida ba’zi muammolar ham mavjud. Xususan, ayrim yondashuvlarning nazariy jihatdan rivojlangan bo‘lishiga qaramay, ularning amaliyotga tatbiq etilishi yetarli darajada emasligi qayd etiladi. Bundan tashqari, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari bilan uyg‘unlashtirish masalasi ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Bu esa tannarx hisobini global iqtisodiy tizimga moslashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Umuman olganda, MDH davlatlari olimlarining ilmiy yondashuvlari tannarxni hisoblash va boshqarish nazariyasining shakllanishida muhim rol o‘ynagan. Ularning ishlari korxonalarda xarajatlarni tizimli boshqarish, samaradorlikni oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda ushbu yondashuvlarni yanada rivojlantirish, ularni innovatsion va raqamli iqtisodiyot talablari bilan uyg‘unlashtirish zarurati ortib bormoqda.

Xulosa

Tannarxni hisoblash va boshqarish masalalarini MDH davlatlari olimlarining ilmiy yondashuvlari asosida tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ushbu yo‘nalish korxona iqtisodiy samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘rganilgan nazariy qarashlar va amaliy yondashuvlar tannarxni shakllantirish jarayonida xarajatlarni aniq tasniflash, ularni doimiy nazorat qilish hamda resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash zarurligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, an’anaviy usullar ma’lum darajada barqaror nazoratni ta’minlasa-da, zamonaviy bozor sharoitida ular yetarli darajada moslashuvchan emasligi aniqlanadi. Ayniqsa, ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashuvi va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi tannarxni boshqarishda yangicha yondashuvlarni joriy etishni talab etadi. MDH ilmiy maktablarining asosiy yutug‘i sifatida xarajatlarni normativ asosda rejalashtirish va og‘ishlarni tahlil qilish tizimi korxona ichki nazoratini kuchaytirishga xizmat qilishi qayd etiladi, biroq

bu tizimni global standartlar bilan uyg‘unlashtirish zarurati ham yaqqol ko‘rinadi. Amaliy jihatdan qaralganda, korxonalarda tannarxni optimallashtirish uchun birinchi navbatda xarajatlarni boshqarishning integratsiyalashgan axborot tizimlarini joriy etish lozim, chunki bu real vaqt rejimida qaror qabul qilish imkonini oshiradi. Ikkinchidan, faoliyatga asoslangan xarajatlar hisobini kengroq tatbiq etish orqali resurslarning qaysi jarayonda ko‘proq sarflanayotganini aniq aniqlash va ortiqcha xarajatlarni qisqartirish mumkin. Uchinchidan, boshqaruv hisobi tizimini strategik rejalashtirish bilan bog‘lash zarur bo‘lib, bu nafaqat joriy xarajatlarni, balki uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikni ham ta’minlaydi. Shuningdek, MDH davlatlari tajribasini xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish, ayniqsa moliyaviy hisobot va xarajatlarni tan olish jarayonida yagona yondashuvlarni qo‘llash korxonalarning global bozorga moslashuvini kuchaytiradi. Kadrlar malakasini oshirish ham muhim omil bo‘lib, iqtisodchi va moliyachilar zamonaviy hisob-kitob usullarini chuqur o‘zlashtirmasdan turib samarali boshqaruv qarorlarini qabul qila olmaydi. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, tannarxni samarali boshqarish faqat hisob-kitob jarayoni emas, balki kompleks iqtisodiy boshqaruv tizimi bo‘lib, u ilmiy yondashuv, texnologik yangilanish va amaliy boshqaruv mexanizmlarining uyg‘unligini talab etadi. Shu asosda korxonalar xarajatlarni optimallashtirish orqali raqobatbardoshlikni oshirishi va barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alikulov, A. I. (2011). Xarajatlar hisobi va tahlilining nazariy hamda amaliy masalalari. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Dusmuratov, R. D. (2022). Tannarx kalkulyatsiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Dusmuratov, R. D., & Menglikulov, B. Yu. (2014). Qishloq xo‘jaligida buxgalteriya hisobi va statistika asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (1999). Mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risida Nizom (№54-son qaror). Toshkent.
5. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2016). Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun kontseptual asos (BHMS) (ro‘yxat raqami 475-1). Toshkent.
6. Tashnazarova, D. (2024). Tannarx buxgalteriya hisobi va moliyaviy buxgalteriya hisobi o‘rtasidagi aloqalar. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2(12), 173–178. https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss12-pp173-178
7. Aliqulova, Z., Abdunazarova, S., & Eshmuradov, U. T. (2023). Buxgalteriya hisobida “xarajat” va “tannarx” tushunchalarining mazmuni. Scientific Journal of Innovations in Scientific and Educational Research, 1(3), 45–52.